AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASI VE TÜRK TARIMINA YANSIMALARI: BALIKESIR İLI ÖRNEĞI

Prof. Dr. Bedriye Tunçsiper*
Araş.Gör. Dilek Sürekçi**
Araş.Gör.Elif Öznur Kan***

ÖZET

Avrupa Birliği'nde tarımsal yapılanma, 1956 yılında uygulamaya konan ve tüm aday ülkeleri kapsayan Ortak Tarım Politikası (OTP) çerçevesinde şekillenmektedir. OTP'nin amacı topluluk içinde tarım ürünlerinin serbest dolaşımının sağlanmasıdır. Bu amaçla, gıda standartlarının sağlanması ve ortak bir fiyat oluşması hedeflenmiş, topluluğa üye üreticilerin desteklenmesi ve desteklerin ise topluluk bütçesi tarafından üstlenilmesi kararlaştırılmıştır. OTP uygulandığı tarihten günümüze, birliğin tarım ihtiyaçlarına ve dış baskılara bağlı olarak çeşitli reformlarla yürütülmektedir.

Türkiye'de de OTP çerçevesinde, tarım sektöründe yeniden yapılanma ve reform çalışmalarına hız verilmiştir. Ancak, Türkiye ve AB'nin tarımsal yapısı oldukça farklıdır. Türkiye'de tarımsal işletmelerin önemli bir bölümü küçük ölçeklidir, verimlilik düşüktür. Bununla birlikte, kurumsal ve mali düzenlemeler yeterli değildir. Dolayısıyla OTP'na uyumunun Türk tarımına zarar vereceği, AB ile rekabet edemeyeceği, Türk üreticilerin piyasadan çekilmek zorunda kalacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın amacı, OTP'nda yapılan reformları değerlendirmek ve OTP'nın Türk tarımına uygunluğunu analiz etmektir. Çalışmanın ilk bölümünde OTP incelenmiş ve bu çerçevede OTP'da yapılan reformlar analiz edilmiştir. İkinci bölümde, AB'ye adaylık sürecinde Türkiye'nin temel tarımsal sorunları değerlendirilmiş, OTP'nin Türk tarımına etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın uygulama aşamasında anket yöntemi kullanılmış, anketler Balıkesir ilinde, bitkisel üretim yapan 300 çiftçiye uygulanmıştır. Sonuçlar SPSS programında frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, OTP, Türkiye'de Tarım Sorunları
Jel sınıflaması: Q10, Q18

I. GİRİŞ: ORTAK TARIM POLİTİKASI NEREYE GİDİYOR?

Ortak Tarım Politikası (OTP) Avrupa Birliği(AB)'nin yapılanma sürecindeki en önemli unsurlardan biri olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Roma Antlaşması'nın 39. maddesiyle belirlenmiş olan politika amaçları hala geçerliliğini korumaktadır. Ortak pazarın oluşturulmasında önemli role sahip olan OTP, ilk olarak 3 temel ilkeye dayandırılmıştır: pazarın tekliği (ortak fiyatlar ile); topluluk tercihi (değişken vergiler ile); ve finansal dayanışma (Avrupa Tarımsal Destek ve Garanti Fonu ile). OTP milyonlarca tüketicinin yiyecek tedarik etmenin yanında, tarımsal piyasaları dengelemekte ve çiftçilerin gelirlerini korumaktadır. Bunların yanı sıra, dünya ticaretinde çok önemli bir etkendir. Bu ortak politikanın siyasi, ekonomik ve toplumsal etkileri sadece tarımla sınırlı olmayıp, pek çok alanda görülmektedir.

Günümüzde de OTP, AB ortak politikaları içerisindeki en çok dikkat çeken ve en pahalı politika olma ünvanını korumaktadır. Öte yandan, küreselleşme ve beraberinde getirdikleri, OTP'nin değişmesi yönünde ciddi baskılar oluşturmaktadır. AB'nin ticaret yaptığı diğer ülkelerle olan ilişkilerinde sorun yaratmak ve gelişmekte olan ülkelere zarar vermek ile eleştirilen OTP, içerde ise tüketiciler ve vergi mükellefleri üzerinde büyük yük

* Balıkesir Üniversitesi
** Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İ.İ.B.F.
*** Çankaya Üniversitesi

oluşturmasına rağmen çitçileri koruma ve kırsal alanları geliştirmede yetersiz kalmakla suçlanmaktadır.

Bu çerçevede, OTP yeni bir yaklaşım üzerine kurulu ile reform sürecine girmiştir. 1992 yılında ilk olarak uygulamaya koyulan ve 2020'de tamamlanması beklenen bu reform süreci, OTP'nin gelecekte alacağı halin temel unsurlarını belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda, OTP nereye gitmelidir? sorusu yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Acaba OTP, kırsal kalkınma politikası yönünde mi ilerleyecektir? Yoksa küreselleşme ve DTÖ baskılarını görmezden mi gelecektir? Ya da korumacılılığın maliyetlerini düşürmeyi mi hedefleyecektir?

OTP'nin gelecekte alacağı yön, hem Birlik'in içinden hem de dışından gelen pek çok etkene bağlıdır. Harvey (2003.34) bu etkenleri dünya yiyecek talebinin artması, daha liberal bir küresel ticaret sistemine geçiş eğilimleri, DTÖ anlaşmaları ve uluslararası baskılar, son genişlemeler, bazı sektörlerdeki piyasa dengesizlikleri, çevresel etmenlerin ve olumlu ve olumsuz etkilerini,AB mevzuatına dahil edilmesini zorunlu hale getiren Amsterdam Anlaşması (1999), yiyecek güvenliği, kalitesi ve hayvan sağlığına olan tüketici duyarlılığındaki artış, ve son olarak da daha çok şeffaflık ve basitleşmeye yönelik eğilim olarak sıralamaktadır.

Bu doğrultuda, AB Komisyonu, modern ve sürdürülebilir bir OTP oluşturmak amacıyla bir reform sürecine girişmiş ve aşağıdaki üç temel hedefi bu süreçte kendine öncelik olarak belirlemiştir:

- Hem Topluluk pazarında hem de ihracat piyasalarında, AB tarım sektörünün rekabet gücünü sağlamak;
- Kırsal kalkınma ve yerleşmenin korunmasına ve gelişmesine katkıda bulunacak tarımcılık yollarını teşvik etmek;
- Çiftçilerin geçinmesini garanti altına almak ve kırsal ekonominin gelişmesini desteklemek.[1]

OTP için uzun vadeli bir vizyon oluşturmayı hedefleyen bu çalışmada, ilk olarak tarihi ve içeriği ile geçmişteki reform süreci incelenecektir. Ardından şu anki OTP'nin üzerindeki baskılar ve bunların geleceğe dönük projeksiyonları tartışılacaktır. Ardından halen devam etmekte olan reform süreci çerçevesinde OTP'nin gelecek yapılanmasının temel etmenleri belirlenecektir.

I.1. Dünden Bugüne OTP ve Reform

OTP uzun yıllar boyunca değişime direnmiştir. Josling ve Babinard (1999:2) tarafından da ifade edildiği gibi; 1984 yılında uygulanılmaya başlanan süt kotaları dışında, OTP'nın temel araçları ilk otuz yılı içeren uygulama sürecinde (1961-1992) hemen hemen hiç değişmemiştir. Çok sayıda küçük değişikler, yenileştirmeler ve karışık düzenlemelere eklenmiş olsa da, bunların hiçbiri 1992 yılında başlatılan ve halen sürdürülmekte olan, OTP çehresinin tamamını değiştirmeyi ve böylelikle politikanın geleceğini belirlemeyi hedefleyen reform sürecini oluşturan reformlar niteliğinde olamamıştır.

I.1.2. Reformun Geçmişi

Geleneksel OTP, asgari müdahale fiyatları veya asgari üretici fiyatları uygulamaları ile üretici fiyatların yüksek tutulmasını hedeflemekteydi (Goodison, 2001:2). Yüksek fiyatlar üretimi artırırken, yerel talebi azaltmakta, böylelikle de yüksek fiyatlı üretim fazlasının oluşmasına sebep olmaktaydı. Bu fazla ya saklanılmak ya da uluslararası piyasalarda satılmak zorunda kalınıyordu. Bu yöntemlerin her ikisi de çok büyük kamu

[1] Avrupa Birliği Tarım Genel Müdürlüğü belgesi için lğtfen bakınız: http://europa.eu.int/comm/dg06/index.htm

maliyetleri doğurmaktaydı. Bu sebeple, 1991 yılında, üretim fazlasının yol açtığı sürekli artan saklama ve elden çıkarma maliyetlerinin yükünden kurtulmak ve Uruguay Roundu Çok taraflı Ticaret Müzakereleri'nin sonuçlarına uyum sağlamak amacıyla, reform kararı alındı.

I.1.3. Reformun Yönü

OTP'sindeki ilk temel değişim 1992 MacSharry reformları ile gerçekleşmiştir. Bu reformun çekirdeğini, tahıl müdahale fiyatında yapılan ve üç yıllık bir süreci kapsayan yüzde 30'luk indirim ile birlikte et ve yağ ürünlerine uygulanan daha dar kapsamlı kesintiler oluşturmuştur.Destek fiyatlarındaki bu indirimler, tahıllar için hektar başına yapılan ödeme ve büyükbaş hayvanlara yapılan prim ödemelerinin artırılması ile telafi edilmiştir. 1992 reformları ekilebilir alanlarda 'set-aside planı' adı verilen, Komisyon'un bu alanları sınırlama ve bu alanlardaki üretim fazlasını kontrol etme yetkisi veren bir uygulamayı da içermektedir. Ayrıca, üretim kapasitesini azaltmak ve tarım alanlarının yapısını geliştirmek amacıyla uygulamaya konulan erken emeklilik planı, tarımsal çevre planı ve ormanlaştırma planı gibi düzenlemeler de reformun kapsamında yer almaktadır. MacSharry reformları, ilk kez olarak, kayıplarına karşılık çiftçilerin doğrudan ödeme yoluyla tazmin edilmesine dayalı olarak bazı temel malların destek fiyatlarının düşürülmesi uygulamasını başlatmıştır. Bu uygulama daha sonraki OTP reformlarının da ana modelini oluşturacaktır.

MacSharry reformlarının bir diğer önemli özelliği ise 1994 GATT Uruguay Round'unun getirdiği değişiklikleri hem önceden sezinlemiş hem de uyum sürecini kolaylaştırmış olmasıdır. Reformlar ihracat desteklerindeki ve desteklenen ürünlerin sayısındaki azaltmalar ile Tarım Anlaşması'nın öngördüğü yerli tarım desteğini kısmıştır. Bunlara ek olarak, içlerinde OTP tarafından sıkça kullanılan değişken vergilerinde bulunduğu çeşitli tarife dışı ithalat uygulamaları tarifelere çevrilmiştir. Ancak, MacSharry reformlarında yer alan doğrudan tazminat ödemeleri "mavi kutu" kapsamında kalmıştır.[2] Josling ve Babinard (1993:2) reformların içerdeki önemini mal fiyatlarıyla sağlanan tarım desteğinden daha düşük fiyatlı ancak doğrudan ödemeli desteğe geçişi sağlamak olarak vurgulamaktadır. Öte yandan, uluslararası anlamda ise MacSharry reformları AB'nin Uruguay Round'unda tartışılan tarım ticareti politikalarına uyumunu ve böylelikle müzakerelerin tamamlanmasını mümkün kılmıştır.

1995 yılında düzenlenen Madrid Avrupa Konseyi toplantısında, Komisyon yeni üyelere yeni Tarım Stratejisini sunmuştur. Yeni strateji raporu OTP'nin 1992 yılında başlayan reformuna dayalı ancak Avrupa kırsal toplumunun ihtiyaçlarına daha çok yer veren bir şekilde uyarlanmasını öngörmektedir.[3] Ardından Kasım 1996'da, Komisyon ilk Uyum Raporunu sunmuştur. Raporda kurumsal fiyatların ve bütünleştirilmiş, çok sektörlü bir kırsal kalkınma yaklaşımının önemine dikkat çekilmiştir. Avrupa Birliği'nin ekonomik potansiyelini ve kırsal alanların çevresel değerlerini geliştirmesi, kırsal istihdamı koruması tavsiye edilmiştir.

Temmuz 1997'de Komisyon, Gündem 2000 adı verilen ve Avrupa Birliği'nin geleceğini planlayan bir tasarı ortaya koymuştur. Tasarı tarım politikasının amaçlarını yeniden şekillendirmiş, çevresel politikaların ve çok-fonksiyonelliğin önemini vurgulamıştır. Tarım politikasındaki değişiklikler MacSharry reformlarının ana çizgisinde devam etmiş, ancak içeriği genişletilmiş ve derinleştirilmiştir. Ayrıca, temel mallara ait AB iç fiyatlarında daha ileri indirimler yapılması ve fiyatların dünya fiyatlarına yaklaştırılması; doğrudan ödeme sistemi aracılığıyla çitçilerin kayıplarının tazmin edilmesi öngörülmüştür.

---

[2] Mavi kutu kapsamında olan uygulamalar DTÖ'nün getirdiği düzenlemelerin dışında bırakılmıştır. http://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm

[3] 15-16 Aralık 1995 tarihli Madrid Avrupa Konseyi'ninde alınan kararlar için bakınız: http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/mad_en.htm

Gündem 2000 paketi bütünleştirilmiş kırsal kalkınma politikasının OTP'nin ikinci ayağı olması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, MacSharry reformlarına ek olarak en az gelişmiş bölgelere fark giderici yardımlar uygulamaya konulmuştur. Jacquet (2003:24)'ünde iddia ettiği gibi, bu Gündem 2000'in MacSharry II olarak da adlandırılan tarımsal bölümünde yer alan bu reformlar, AB'ye ileriki DTÖ müzakerelerinde esneklik sağlamanın yanında, yeni üyelerin girişini de kolaylaştırmıştır.[4]

2002 yılında Avrupa Komisyonu tarafından sunulan Ara Dönem Değerlendirmesi, OTP ile ilgili temel öğelerinin arasında Gündem 2000 yaklaşımının çeşitli mallara uygulanan piyasa önlemlerinde kullanılmasına devam edilmesi, decoupling adı verilen düzenlemeler ile ödemelerin üretim ile bağının kesilmesi ve Çiftlik Bazında Tek Ödeme sistemine geçilmesi, yiyecek güvenliği, hayvan sağlığı ve refahı, kırsal alanlarının güçlendirilmesinde kullanılacak olan kalkınma önlemlerinin AB standartlarına uymaması durumunda doğrudan ödemelerin kısılmasını öngören Çapraz Uyum ilkesinin benimsenmesi, modulasyon sistemiyle kaynakların 1.aşamatan 2.ayağa aktarılması ve OTP harcamalarının planlananın dışına çıkmamasını öngören finansal bir disiplin mekanizması yer almaktadır. Gersfelt ve Jensen (2004:5) bu Ara Dönem Değerlendirmesi'nin en kökten ve yaratıcı unsurunun ödemelerin üretim ile bağının kesilmesi olduğunu iddia etmektedir. Bu sistem ile daha evvelden alan ve hayvan başına verilen prim ödemeleri (tahıllar, bitkisel yağlar ve proteinli ürünler ile sığır, dana, koyun, keçi ve süt gibi), 2005 yılından itibaren çiftlik bazında tek ödemelere çevrilmiştir. Birkaç istisna dışındaki tüm tarımsal faaliyetleri kapsayan bu ödemeler, iyi tarımsal şartlarda tutulan tüm çiftliklere yönelik olarak düzenlenmiştir.[5]

Özetlemek gerekirse, OTP büyük değişimlere uğramıştır. Bunların en sonuncuları Gündem 2000 reformu ve Haziran 2003 ile Nisan 2004 Ara Dönem Değerlendirilmeleri'dir. Mayıs 2004'te Doha Kalkınma Turu Anlaşması'nın öngördüğü ihracat desteklerinin kaldırılması ve diğer uygulamalar ile reform sürecinde önemli bir aşama daha kaydedilmiştir.

OTP'nin içinde bulunduğu değişim süreci, politikanın gelecekte alacağı yönü net bir şekilde ortaya koymaktadır. İlk göze çarpan unsurlardan biri 1992 yılında yüzde 35 ile başlatılan ve giderek azalan oranlarda da olsa günümüze kadar devam eden fiyat indirimleridir. Bu indirimler toplam tazminatlar ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Girdi ve çıktıların birbirlerinden ayrılması ilk aşamalarda sınırlı olarak, üretimden bağımsız ödemelerin kullanılması ile hemen hemen tamamlanmıştır. 1999 yılında başlatılan modülasyon ve çapraz uyum düzenlemeleri günümüz ve gelecek OTP'sinin önemli unsurları haline gelmiştir.OTP'nin en son ve en önemli yeniliklerinden olan tarımsal çevre önlemleri, bu politikanın artan tüketici ve çevresel endişelere cevap vermesini hedeflemiştir.

Ancak, tümüyle bakıldığında reformlar hala istenilen düzeyin çok gerisindedir. Başarılı, rekabetçi ve sorumlu bir OTP için tüm üretim bazlı destek ve korumaların kaldırılması, piyasa dışı önlemlerin hedeflenmesi, çevresel sorunların sınıflandırılması ve çiftlik bazında tek ödeme sisteminin zaman içerisinde azaltılması ve hatta tamamen terk edilmesi gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, OTP reformunun daha da öteye götürülmesi için olan baskılar ve bunların geleceğe dair öngörüleri tartışılmaktadır.

---

[4] Gündem 2000 ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız:
http://europa.eu.int/comm/agenda2000/index_en.htm

[5] Ara Dönem Değerlendirmesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız:
http://www.euractiv.com/en/cap/cap-mid-term-review-updated/article-109964

I.2. Gelecekteki OTP'nin Temel Belirleyicileri ve Olası Etkileri

OTP politikasının değişmesi yönünde olan baskılar temelde bütçe kısıtlarından, en son genişlemeden, kırsal kalkınmaya verilen artan önemden, DTÖ ticaret müzakereleri ile gelen küresel baskılardan ve basitleşmeye yönelik gereklilikten oluşmaktadır. Önümüzdeki bölümde bu etkenlerin her biri teker teker ele alınacak; sorunları, çözüm önerileri ve gelecek OTP'ye etkileri bakımından incelenecektir.

I.2.1. Bütçe Baskıları

Tarımsal harcamaların büyüklüğü ve bütçe üzerindeki etkileri konusu her zaman çeşitli tartışmalara sahne olmuştur. 1981 yılında hazırlanan raporda bütçe harcamalarının Topluluk bütçesinin kaynaklarından daha hızlı arttığına değinilmesi bu endişeleri kanıtlamaktadır (Fennell, 1997: 165). Öte yandan, AB işgücünün yalnızca yüzde 5.2'sini istihdam eden tarım sektörünün, OTP çerçevesinde bütçe içindeki payı neredeyse yüzde 50'dir.

Josling ve Babinard (1997:7) 1992 reformları ile birlikte bütçe baskılarının gelecekte şekil değiştireceğini savunmaktadır. Desteğin maliyetinin tüketiciden vergi mükelleflerine geçmesi ile birlikte, Komisyon kısa dönemde tarımsal bütçeyi artırmayı ve uzun dönemde ise AB tarımsal finansmanını kısıtlamayı hedeflemektedir. Ancak, bahsi geçen destek doğrudan ödeme şeklinde olduğu için OTP bütçesinin gelecekte artırılması pek olası görünmemektedir. Josling ve Babinard tarafından vurgulanan bir diğer konu ise yeni üyelerin uyumunu sağlamak için yapılacak reformların masraflarının da gelecek OTP bütçesini olumsuz etkileyeceğidir. Durumu daha da karışık hale getiren bir diğer gelişme ise, bütçeye net olarak katkıda bulunan 6 üye ülkenin Komisyon'un hazırladığından daha küçük bir bütçe için bastırıyor olmalarıdır. Bunu elde etmeleri halinde, OTP fonlarının da bu kısıtlamadan kaçması mümkün olmayacaktır.

2003'te bu bahsi geçen meselelere değinen bir OTP reformu düzenlenmiştir. Bu değişikliklerin etkisi ancak önümüzdeki 2007-2013 bütçe döneminde ortaya çıkacaktır. Taslaklar harcamalarda artış öngörmekle birlikte, 2007-2013 döneminde OTP harcamalarının AB harcamalarının yüzde 29'una düşeceğine ve 2013 yılında bu rakamın yüzde 26'ya gerileyeceğine işaret etmektedir. 1988 yılındaki yüzde 65'lik ve 2006'daki yüzde 45'lik rakamlarla karşılaştırıldığında fark net olarak görülebilir. Komisyon'un yeni hazırladığı Finansal Perspektif raporunda bütçenin yeni üye ülkelerin uyumu için yüzde 35 artırılması planlanırken, tarımsal bütçede bir artış yapılmayacaktır. Bu da mevcut Ülkelerin payına düşen fonların yeni üye ülkelerin girmesiyle düşmesine neden olacaktır.[6]

2003 reformları OTP'nin iki ayağını birbirinden ayırmıştır. 1.Aşama çiftçilere doğrudan ödeme yapılmasını öngörmektedir. 2.Aşama ise tarımı kamu malları tedarikçisi olarak ve kırsal alanların kalkınmasına etkin bir araç olarak desteklemektedir. Bu iki aşama için ayrılan bütçe payları gelecek politikanın gidişatına dair bir ipucu daha içermektedir. Buna göre, her ne kadar Aşama 1'e ayrılan bütçenin 2013 yılına kadar sabit kalması planlansa da, bu aşama için ayrılan pay diğerinin yaklaşık 5 katıdır.

OTP'nin geleceğini belirleyebilecek baskılardan birisi de OTP bütçesinde kısıtlamaya gidilmesinde ısrarcı olan İngiltere'den gelmektedir. İngiltere tüm fiyat desteklerinin, ihracat ödemelerinin ve tüketim teşviklerinin kaldırılmasını, ve bu fonların araştırma ve geliştirmeye aktarılmasını talep etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında,

[6] Rakamlar 2007-2013 Finansal Perspektif raporundan alınmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız: http://ec.europa.eu/financial_perspective?index_en.htm

OTP'nin gelecekte AB bütçesi içindeki öneminin azalacağını ve piyasa desteklerinden çok kırsal kalkınma odaklı bir politika haline getirileceğini söylemek mümkündür.

I.2.3. Genişlemeye Dair Baskılar

1 Mayıs 2004 tarihinde on yeni ülkenin katılımıyla gerçekleşen genişleme Avrupa Birliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu genişleme ile birlikte siyasi istikrar ve güvenlik artırılmış, Birliğin iç Pazar hacmi 380 milyondan 454 milyona çıkmıştır. Bu geniş pazar Avrupa tarımı ve beraberinde Ortak Tarım Politikası için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir. Yeni üye ülkelerin çiftçileri bu ortak pazara, daha istikrarlı fiyatlarla ve artan olanaklarla katılmışlardır. OTP, bu çiftçilere doğrudan gelir desteği ve kırsal kalkınma için fon sağlamaktadır.

Öte yandan, genişleme süreci OTP'nın ve Avrupa tarımının geleceği için önemli birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Josling ve Babinard (1999:12) yeni ülkelerin OTP'ye dahil edilmesi ve GATT ticaret anlaşmalarına uyumlarının büyük bir maliyet getireceğini, bunun günümüz OTP'sının sürdürülebilirliğini tehlikeye attığını iddia etmektedir. Komisyon, bu olasılığa karşılık, ilk olarak OTP'nın gözden geçirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Öte yandan, genişleme süreci sonrasına bakıldığında, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) tarımsal çıktılarında düşüşler yaşamış, besin ve tarımsal malların net ithalatçısı haline gelmişlerdir. Yine de, bu ülkelerdeki tarımın ağırlığı, diğer AB üyesi ülkelerle aralarındaki tarımsal koruma, fiyat, düzenleme ve uygulama farklılıkları, OTP 'nın geleceği açısından ciddi soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.

Genişlemenin AB bütçesi üzerindeki etkisi ele alındığında, bu sürecin 2007-2013 OTP bütçesi için de en önemli baskıyı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Aşama 1 fonu sabit olmasına rağmen, OTP fonu almaya hak kazanan çiftçilerin sayısı ciddi şekilde artmıştır. Genişleme, AB tarımsal üretimin hacmini daha da artırmıştır. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, genişlemenin AB bütçesine yükü 16 milyar Euro'yu bulmuştur. Yeni üye ülkelerin tarım ve kırsal kalkınmalarına büyük miktarda fonlar aktarılmıştır. Bütçeden yeni ülkelere ayrılan fonların yüzde 30'unu tarım, yüzde 40'ını ise kırsal kalkınma alanları içindir.

Bütçe kısıtlamalarının yanı sıra, genişleme süreci OTP'nin geleceği için başka birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Josling ve Babinard (1999:15) MDAÜ'lerinde tarımın ağırlığının eski üyelerdekine nazaran daha yüksek olduğunu, ekonomik reformların ilk etkileri sona erdiğinde, bunun daha da artacağını öne sürmektedir. Buna ek olarak, MDAÜ'lerin OTP'nin temel ürünlerinin net üreticisi olduklarını, bu ürünlerin ithalatının iç üretimin yerini alacağını, satın alındıktan sonra ya saklanılacağını ya da ihracat desteğiyle ihraç edileceklerini savunmaktadırlar. MDAÜ'lerin ihracat miktarları artınca, bu ülkelerin ithal korumacı politikalara yönelmesi de söz konusu olabilir. Bu AB'nin kendi destekli ihracat hacmine ciddi sınırlar getirilmesi, ve DTÖ uyumlamalarının gerçekleştirilmesi yönünde daha büyük baskılar gelmesi anlamına gelebilir. Bunların yanı sıra, rekabet artacaktır (Fennel, 1997:43).

Özet olarak, 2004 ve 2007 genişlemeleri salt AB çitçilerinin sayısını değil, ihtiyaçlarını da değiştirmiştir. MADÜ'lerin birliğe girişi ile birlikte, önceki 15 üyede olmayan birtakım tarımsal sorunlar ve ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Jacquet (2003:24), genişlemenin temel etkisinin bütçe üzerinde olacağını, ancak bunlar beraberinde toplumsal ve ticari olumsuzlukları da gündeme getirecektir. Gelecek OTP'nin bu ve benzeri faktörleri göz önünde bulundurması gerekmektedir.

1.2.4. Kırsal Kalkınma

Şu anki kırsal kalkınma politikası, bir diğer adıyla yeni "Aşama 2", Ajanda 2000 reformu ile ortaya çıkmış, ve ondan beri AB'nin temel önceliklerinden biri olmuştur. Kırsal politikaya verilen önemdeki artış, kendisini OTP'nin gelecek bütçesinde de göstermektedir. Komisyon 2007-2013 Finansal Perspektifi'nde kırsal kalkınma için 88.8 milyar Euro'luk harcama önermiştir. Bu rakam kırsal kalkınma bütçesinde yüzde 25'lik artış anlamına gelmektedir. AB-15 ülkelerinin payına düşen miktar yüzde 8 düşerken, yeni üye ülkelerin payı ise yüzde 25 artmaktadır.

Komisyon, yeni kırsal politikanın OTP'nin geleceğindeki en belirgin etkilerini hali hazırdaki tüm muamelelerin tek bir fon ve uygulama altında (Avrupa Tarımsal Kırsak Kalkınma Fonu) toplanması, AB'nin temel öncelikleriyle uyum ve koordinasyon içinde olan yeni bir stratejik yaklaşım belirlenmesinin olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, daha güçlü ve birleştirilmiş bir gözetleme, değerlendirme ve raporlama mekanizması oluşturulmuştur. Bu yeni çerçevede üye ülkelerin politika sahası genişletilmeye çalışılmış, kendi spesifik önceliklerine göre önlem ve uygulamalar yapabilmeleri mümkün kılınmıştır. Üye ülkeler ile Komisyon'un kırsal kalkınma konusundaki rol ve sorumlulukları daha iyi belirlenmiştir.[7] Bu çerçeveden bakıldığında, çok-fonksiyonluluk, çok-sektörlülük ve verimlilik yaklaşımlarına dayandırılan kırsal politikanın, AB tarım politikasının geleceğini belirleyen en önemli etmenlerden biri olacağı açıktır.

1.2.5. Küresel Baskılar:DTÖ

Son DTÖ raporlarından birine göre, AB uluslararası rekabete sekte vererek ve bazı malların gereğinden fazla miktarda üretilmesine sebep olarak, serbest ticareti kısıtlamaktadır. Piyasa müdahalesiyle sağlanan yüksek fiyatlar, ithalat engelleri, ihracat ve üretim teşvikleri ile desteklenen AB çiftçilerinin düşük maliyetli üretim fazlaları, diğer ülkelerin ticaret pazarlarını zora düşürmektedir. DTÖ Doha Kalkınma Turu'nun amacı bu desteklerin kesilmesi ve tarımsal korumaların ortadan kaldırılmasıdır. AB, çok yakın zaman içinde ihracat desteklerini tamamen kesmek zorunda kalacaktır. Ancak iç desteklerinin çoğunu 2003 reformları ile birlikte izin verilen yeşil kutuya kaydıran AB, çiftçilerine verdiği desteklerde çok büyük değişiklik yapmak zorunda kalmamıştır. OTP reformu, Doha Turu'nun ortaya çıkardığı değişikliklerinden biri olan Mavi Kutu kapsamındaki desteklerin kısılması ve ortadan kaldırılmasını öngörmüştür. Bu öngörüden yola çıkılarak düzenlenen bağımsız ödemeler, doğrudan tarım desteğinin çoğunun Yeşil Kutu kapsamına girmesine olanak sağlamıştır. Bu ödemeler OTP reformuna tamamen dahil edilmeli, ve tüm piyasa destekleri ortadan kaldırılmalıdır.

House of Lords (2005:38)'e göre Doha turu şu anki haliyle sonuçlanması, AB bütçesi için yararlı bir etkide bulunacaktır. AB'nin ihracat desteklerinden men edilmesi durumunda, bütçede 1,5-3 milyon Euro'luk tasarruf sağlanması mümkün olabilecektir. Öte yandan, bu tasarruflar ihracat desteklerinin kaldırılması ve ithalat tarifelerinin azaltılmasından zarar görenlere tazminat ödemesi yapılması halinde yok olacaktır.

Bu bağlamda, AB, Doha görüşmelerinden başarılı bir sonuç alabilmek için daha çok çaba göstermelidir. Desteklerin kısılması ve daha serbest bir ticaret ortamı sağlanması için gerekli siyasi irade gösterilmelidir. Nitekim, OTP reformu AB'nin bu yönde bir politika izlediğine bir kanıt olarak görülebilir.

---

[7] Bu bilgiler ve yeni kırsal kalkınma politikası ile ilgili daha geniş bilgi için lütfen bakınız: http://ec.europa.eu/comm/agriculture/publi/fact/rurdev2006/en.pdf

1.2.6. Çevre ve Tüketicilere Dair Baskılar

AB'nin, ilk baştaki önceliği, üretkenliği ve çiftlik gelirlerini artırmak ile piyasaları stabilize etmekti. Tarımsal faaliyetlerin çevreye olan etkilerine çok az önem veriliyordu. Yıllar geçtikçe, çevresel meselelere verilen önem artmaya başladı. Beşinci Çevresel Hareket Programı (1992) ile başlayarak, çevresel politikalar OTP'nin önemli aşamalarından biri haline gelmiştir ve bu gelecekte de böyle devam edecek gibi görünmektedir.

Josling ve Babinard (1999:18) Avrupa tarım modelinin iki açıdan güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Birincisi, çiftçilere verilen desteklerin çevresel hizmetlerin sağlanmasına yapılan katkılara bağlanmasıdır. İkincisi ise, Avrupa'nın kırsal mirasının korunması, yaşanılabilir bir kırsal çevrenin sağlanması ve kırsal kalkınmanın OTP'nin ikinci temel ayağı haline getirilmesidir. Avrupalı çiftçiler çevresel meseleleri dikkate almak, bu doğrultuda üretim yapmak ve sorumluluk taşımak yönünde desteklenmektedirler. Tüketici güvenliği konusunda ise, Komisyon gelecekteki OTP'nin yiyecek güvenliği konusundaki artan duyarlılığa cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerektiğine karar vermiştir.

Önümüzdeki yıllarda, tarımsal-çevre (agri-environmental) önlemleri OTP içerisinde daha büyük paya sahip olacaktır. Bu alan için bütçe artırılacaktır. Komisyon, tarımın tüketici tercihlerindeki, piyasa politikalarındaki ve ticaret kurallarındaki değişikliklere daha duyarlı, kırsal kalkınma politikalarına daha çok önem veren, ve toplumun artan çevresel hizmetlerine cevap verebilecek bir yönde değiştirileceğini öngörmektedir.

Özetle, gelecek tarım politikası çevre ve sağlık meselelerini daha çok kapsayan, katılımcıların kamu düşüncesine daha çok önem verdiği bir şekil halini almaktadır. Siyasilerin yanında, toplumun çevresel duyarlılıkları giderek artmakta ve ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Artık, tarımsal-besin (agri-food) sektörü bu ve benzeri değişimleri dikkate alarak hareket etmek zorundadır.

1.2.7. Sadeleştirmeye Dair Baskılar

Ortak Tarım Politikası oldukça karmaşık bir yapıdadır. Çiftçilerin yanında, genel kamuda da bu anlama güçlüğü yanlış anlaşılmalara sebep olabilmektedir. Bu sebeple de OTP'nin sadeleştirilmesi yönünde ciddi baskılar oluşmuştur. Bu baskılara cevaben Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü tarafından ilk olarak 1992 yılında başlatılan sadeleştirme çalışmalarına günümüzde de artarak devam edilmelidir. Bu düzenlemelerin amacı mevzuatın hem Birlik hem de ülkeler düzeyinde daha anlaşılabilir, kolay uygulanabilir ve böylelikle daha etkin hale gelmesini sağlamaktır.[8] Bu çerçeveden bakıldığında, gelecek OTP'nin de çok daha sade ve şeffaf hale geleceğini söylemek mümkündür.

I.3. Ortak Tarım Politikasının Gelecekteki Yönü

OTP yukarıda bahsettiğimiz baskılar yönünde değişmeye devam etmektedir. Bütçe meselesi genelde çoğu ülkeyi tedirgin eden faktörlerin başında yer almaktadır. Genişlemenin beraberinde getirdiği sorunlar da gelecek yapılanma için önem arz etmektedir. DTÖ turları ve anlaşmaları da OTP'de yeni düzenlemeler gerektirmektedir. Çevre ve besin güvenliği endişeleri de OTP'nin yeniden yapılandırılmasında diğer etkin faktörler haline gelmişlerdir. Bunlara ek olarak, kırsal kalkınma ve kırsal ekonomi yaratma gelecek tarım politikasının ikinci önemli ayağı haline gelmiştir.

---

[8] Daha iyi düzenleme insiyatifi hakkında detaylı bilgi için lütfen bakınız: http://europa.eu.int/comm/enterprise/regulation/ better_regulation/simplification.htm

Halen devam etmekte olan reform süreci ve yukarıda bahsettiğimiz baskılar göz önüne alındığında, Ortak Tarım Politikası'nın gelecekteki rotasının temelinde yer alacak faktörleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:[9]

1. Rekabeti destekleyici düşük kurumsal fiyatlar

Pazar destek fiyatları yavaş yavaş düşürülerek Avrupalı çiftçilerin dünya pazarı fiyatlarıyla daha yakın temas haline getirilmesi, böylelikle rekabet güçlerinin artırılması yönünde teşvik edilmeleri hedeflenmektedir. Bu hem iç talepte hem de ihracat miktarlarında olumlu sonuçlar doğuracaktır. Aynı şekilde, yeni üye ülkelerin entegrasyonu sürecini de kolaylaştırması beklenmektedir. Ticaret bozucu destek ve koruma önlemlerinin tamamen kaldırılması DTÖ anlaşmalarının da temel şartlarını oluşturmaktadır. Böylelikle, piyasa mekanizmasına dayalı, hem AB hem de diğer ülkeler için daha faydalı bir sistem oluşturulması mümkün olabilecektir.

2. Tarım topluluğu için daha iyi yaşam koşulları

Kurumsal fiyatlardaki indirimler, doğrudan yardım ödemeleri ile tazmin edilmektedir. Bu şekilde çiftçilere daha iyi yaşam koşullarının sağlanması hedeflenmektedir. Bu yardım bağımsız ödemeler aracılığıyla gerçekleştirildiğinden, DTÖ'nün Yeşil Kutu kapsamında izin verilen önlemlerden biridir. Bu bağımsız ödemeler sayesinde AB hem iç desteğini meşrulaştırmakta hem de kırsal topluluğu için daha iyi ve adil yaşam koşulları sağlama imkanı bulabilmektedir.

3. Avrupa Birliği'nin uluslararası ticaretteki konumunun güçlendirilmesi

Daha iyi piyasa yönelimi ile birlikte yeni üye ülkelerin entegrasyonu hızlanmakta ve AB'nin DTÖ uyumu artmaktadır. AB örgütün anlaşmalarına daha çok uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu da OTP'nin geleceğini belirleyecek temel etkenlerden biridir.

4. Kaliteye ağırlık verme

Gelecek OTP artan tüketici endişelerine, çevre korunması ve hayvan refahı gibi sorunlara cevap verecek şekilde yapılandırılmaktadır.

5. Çevresel hedeflerin OTP'ye entegre edilmesi

Üye ülkeler kendi uygun gördükleri çevresel önlemleri almak zorundadırlar. Bunu yaparken üç yol izleyebilirler. Birincisi, kırsal kalkınma programında yer alan tarım-çevre önlemlerini uygulamaktadır. İkincisi, çevresel meselelere önem veren uygulamaları kullanan piyasa aktörlerine doğrudan ödemeler yoluyla teşvik vermektir. Üçüncü olarak ise, bu ödemeleri spesifik birtakım çevresel şartların sağlanmasına bağlamaktır.

6. Yeni kırsal kalkınma çerçevesi: OTP'nin 2.Ayağı

Yeni kırsal kalkınma politikası Avrupa'nın kırsal alanlarının geleceği için tutarlı ve sürdürülebilir bir çerçeve öngörmektedir. Bu yeni politikanın temel ilkeleri sorumlulukların dağıtılması ve programların üye ülkelerin özel ihtiyaç ve isteklerine göre ayarlanabilecek esneklikte olmasıdır. Paketin üç temel hedefi daha güçlü bir tarım ve ormancılık sektörü

[9] Tartışma Avrupa Komisyonu'nun "The CAP refrom-A policy for the future" isimli yayınından hareketle yapılmaktadır. Daha detaylı bilgi için lütfen bakınız: http://europa.eu.int/comm/dg06/index.htm

oluşturulması, kırsal alanların rekabet güçlerinin artırılması ve Avrupa'nın çevresel mirasının korunmasıdır.

7. İdarenin dağıtılması (decentralization)

Doğrudan ödemelerin bir kısmı ulusal finansal zarflar halinde dağıtılmaya başlanmıştır. Burada amaç, üye ülkelerin kendi inisiyatiflerini kullanarak kaynakları özgür bir şekilde tahsis etmelerini sağlamaktır.

8. Sadeleştirme

OTP reformu pek çok alanda sadeleştirmeyi öngörmektedir. Komisyon'un amacı idarenin dağıtılması, prosedürlerin sadeleştirilmesi ve herkes tarafından rahatça anlaşılabilir hale getirilmesidir.

9. Çok-işlevlilik

Avrupa kırsal çevresinin dokusunu canlı tutmak için, çok işlevli tarım Avrupa'nın tümüne, özellikle de belirli bir takım bölgelere yayılmak istenmektedir. Bunda amaç doğal kısıt ve dezavantajları bir şekilde tazmin etmek, ve böylelikle kırsal çevrenin ve doğal kaynakların korunmasına imkan sağlamaktır.

II. TÜRKİYE'DE OTP SÜRECİ VE TARIMSAL YAPI

Türkiye, diğer alanlarda olduğu gibi tarım alanında da Avrupa Birliği'ne (AB) uyumlu politikalar yürütmektedir. Ortak Tarım Politikası (OTP) çerçevesinde şekillenmektedir[10]. Türkiye OTP sürecini 2003'de Katılım Ortaklığı Belgesinde de belirtildiği üzere, çiftçi kayıt sistemi (ÇKS), istatistiksel veri tabanları, örgütlenme, kalite standartları, idari yapılanmalar gibi öncelikli konularda iyileştirme yaparak hazırlanmaktadır[11]. Ancak, Türkiye ve AB'nin tarımsal yapısı oldukça farklıdır ve OTP öncesinde Türk tarımının köklü iyileştirmeler yapması gerekmektedir.

Tablo 1'de, Türkiye ve AB'nin tarım kesimine ait gösterge niteliği taşıyan bazı veriler yer almaktadır. AB'de tarım sektörünün GSMH içindeki payı %1.6 iken, Türkiye'de (%11.1) milli gelirin önemli bir payını oluşturmaktadır. Bununla birlikte tarımsal üretimde bulunan nüfus AB'de %5 iken Türkiye'de %35 oranındadır ve bu oran nüfusun önemli bir bölümünün tarım kesiminden geçimini sağladığını göstermektedir. Tarımda nüfus yoğunluğuna bağlı olarak Türkiye'de tarımsal işletme sayısı da oldukça yüksek ve ortalama işletme genişliği AB'nin üçte biri kadardır. Bu işletmelerin sadece 175 bini, 200 dekarın üzerinde ve toplam işletmelerin sadece %5'ini ifade etmektedir[12]. Büyük ölçekli işletmelerde işletme başına üretim hacmi ve verimlilik yüksek olduğundan, AB'deki üreticiler Türkiye'deki üreticilerden ortalama 4 kat yüksek gelir elde etmektedir.

[10] 8. BYKP, "Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyon Raporu", 2000, ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf
[11] AB Tarım Politikasına Uyum, http://www.dtm.gov.tr/ab/abtarim/abtarim.htm.
[12] Türkiye Genelinde Arazi Dağılımı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, www.tarim.gov.tr

Tablo 1: Türkiye ve AB'nin Seçilmiş Tarım Göstergeleri

	AB	**TÜRKİYE**
GSYIH'da tarım sektörünün payı (%)	1.6	11.1
Tarımda istihdam edilen nüfus oranı (%)	5	35
İşletme sayısı (milyon)	13	3
Ortalama işletme genişliği(dekar)	174	61
İşletme başına üretim (kg.)	104.400	15.250
Dekar başına verim (kg.)	600	250
Ortalama gelir (Avro)	17.154	4.322
2006 Destek miktarı	55 milyar Avro	4 milyar YTL

Kaynak: TÜİK, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve EUROSTAT verileri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Bununla birlikte, AB'nin OTP çerçevesinde 2006 yılı toplam tarım desteği 55 milyar Avro iken, Türkiye'de 2006 yılında tarımsal destek 4 milyar YTL ve bu desteğin, 2006-2012 dönemi Tarımsal Strateji raporunda her yıl tarımsal destekleme milli gelirin %1'den aşağı inmeyeceği belirtilmekle birlikte, GSMH'daki payı ise %1'in altındadır[13]. 2000 yılından itibaren Türkiye'de devlet tarım alanından desteğini giderek çekmiş, 2002 yılından itibaren destekleme kaldırılmış, tarımda dünya fiyatlarının geçerli olması ve doğrudan gelir desteği ile bazı ürünlerde prim uygulamalarının devam ettirilmesi istenmiştir[14]. Fakat AB'de, DGD'ni diğer desteklere ek olarak kullanmakta, OTP çerçevesinde tarım destekleme politikalarına yoğun bir şekilde devam etmektedir[15]. 2002 yılından itibaren uygulanmakta olan destekler ise, Türkiye'de üretim maliyetlerinin %10'unun bile karşılayamamaktadır.

Türkiye'de destekleme sisteminden kaynaklanan sorunlar yanında, temel tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar önem taşımaktadır. Sadece son 6 yıllık süreçte, tarımsal girdi maliyetleri ürün alım fiyatlarına oranla çok daha fazla artış göstermiştir.

Tablo 2'de, 2000 ve 2006 yıllarında temel tarımsal girdilere ait fiyatlar yer almaktadır. 2000 yılından 2006 yılına mazot fiyatı 5.5 kat, tohum fiyatı 3.5 kat, ilaç fiyatı 4.5 kat, gübre fiyatı 7 kat, traktör fiyatı 3 kat, işgücü bedeli ise 3 kat artış göstermiştir. Üçüncü sütunda yer alan fiyat değişmeleri de girdi fiyatlarındaki değişimi ortaya koymaktadır. Aynı dönem tarımsal ürünlerin fiyatındaki artış oranı ise %42.66'dır[16].

Tablo 2: Tarımsal Girdilerdeki Artış Oranları

Fiyatlar	**2000**	**2006**	**Değişim (%)**
Mazot (YTL/Lt.)	0.441	2.36	435
Tohum(YTL/Ton)	181	510	281
Zirai İlaç (TL/Kg.-Lt.)	12	53.50	450
Kimyevi Gübre	65	500	673
Traktör (YTL/adet)	15000	45000	300
İşgücü (YTL)	5.5	15.5	182

Kaynak: İl Tarım Müdürlüğü ve DSİ verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

[13] II.Tarım Şurası, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, tarimsurasi.tarim.gov.tr/PDFLER/XI.Komisyon.pdf
[14] Hazine Müsteşarlığı, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Ankara, Mayıs 2001, s. 87.
[15] WINGLEE, P., Agricultural Trade Policies of Industrial Countries, Finance and Development, c. 26, no. 1, 1989, s.9.; AB Ortak Tarım Politikasına Uyumun Türk Tarımına Etkileri, Ekonomik ve Mali İşler Başkanlığı, 2004.
[16] Tarımsal Üretim İstatistikleri, http://www.tarim.gov.tr/uretim/istatistikler/istatistikler.htm

Eğer Türk tarımı bu sürece artan üretim maliyetleri, yetersiz finansal olanaklar ve küçük ölçekli tarımsal işletme yapısına bağlı olarak girerse, AB tarımı ile rekabet edemeyecek, bir çok üretici sektörden ayrılarak işsizlik ve sosyal sorunlar artış gösterecektir. Bununla birlikte tarım ürünlerinde dışa bağımlılık sorunu gündeme gelebilecektir.

II.1. Uygulama: Balıkesir İli Örneği

Tarım sektöründe üretime en fazla değer yaratan alt sektör çiftçilik olup, bu sektörde en fazla bitkisel üretim yapılmaktadır[17]. Bu doğrultuda, çalışmanın uygulama aşaması anket yöntemi kullanılarak, Balıkesir ilinde ve köylerinde, bitkisel üretim yapan 300 çiftçiyle yürütülmüştür. Sonuçlar SPSS programında frekans ve yüzde dağılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

II.1.1. Anket Sonuçları

Ankete katılan çiftçilerin %29.3'ü 20 ve daha fazla yıldır bitkisel üretimde bulunurken, 10 yıl ve üzeri üretimde bulunan üreticilerin genel toplamına bakıldığında ankete katılan üreticilerin %70.7'sini oluşturmaktadır. Bu sonuç, üreticilerin uzun süredir bitkisel üretimde bulunduğu şeklinde yorumlanabilinir.

Kaç yıldır tarım sektöründe faaliyet göstermektesiniz?

Yıl	Frekans	%
0-5	54	18.0
6-10	43	14.3
11-15	53	17.7
16-20	62	20.7
20 ve üzeri	88	29.3
Toplam	300	100.0

Üreticilerin eğitim seviyesi incelendiğinde, %37'sinin ilkokul, %37.3'ünün ortaokul, %8.3'ünün lise, %6'sının üniversite mezunu ve %11.3'ünün okur-yazar olmadığı görülmektedir. İlk ve orta okul düzeyindeki üreticilerin toplamı ankete katılan üreticilerin %85.6'sını oluşturmaktadır.

Üreticinin eğitim durumu

Eğitim düzeyi	Frekans	%
okur-yazar değil	34	11.3
ilkokul	111	37.0
orta okul	112	37.3
lise	25	8.3
üniversite	18	6.0
Toplam	300	100.0

Yapılan ikili görüşmelerde, eğitim seviyesinin düşük olmasının yaygın biçimde geleneksel üretim metotlarıyla üretim yapılmasına neden olduğu görülmüştür. Üretimde yeni tekniklerin kullanımı ise büyük arazi sahiplerinin sadece % 9.2'si tarafından gerçekleşmektedir. Bununla birlikte ürün seçiminde de geçmiş dönem deneyimlerine bağlı kalınmakta, araziye ve altyapı olanaklarına uygun ürün seçenekleri geliştirilememektedir.

[17] Hazine Müsteşarlığı, Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi, Ankara, 1996, s.6.

Tarım yapılan arazinin mülkiyet durumu

	Frekans	%
Toprak sahibi	190	63.3
Kiracı	43	14.3
Toprak sahibi ve kiracı	67	22.3
Toplam	300	100.0

Üretimde bulunulan arazinin %63.3'ünün mülkiyeti çiftçilerin üzerindedir. Diğer anlamda üreticiler yüksek oranda kendi arazisini işletmektedirler. Bununla birlikte, %14.3'ü kiracı, %22.3'u hem toprak sahibi hem de kiracı olarak faaliyet göstermektedir. Gerek üretim maliyetlerinin artması gerekse desteklemelerin kiracı olarak faaliyet gösteren üreticilere verilmemesi, tarımda kiracılığı azaltmıştır.

Ücretsiz çalışan aile efradı

	Frekans	%
1	15	5.0
2	122	40.7
3	77	25.7
4	47	15.7
5	21	7.0
6 ve üzeri	18	6.0
Toplam	300	100.0

Aynı arazide üretici dışında geçimini saylayan ve ücretsiz olarak çalışan birey sayısının ise yüksek olduğu görülmektedir. Üreticilerin %40.7'sinde 2, %25.7'sinde 3, %15.7'sinde 4, %7'sinde 5, %5'inde 1, %6'sında 6 ve üzeridir. Tarımsal nüfus yoğunluğunun göstergesi olan bu sonuç, gelirlerin düşük olmasının önemli bir nedeni olarak belirtilebilir.

Tarımsal işletmenin şirketleşme durumu

	Frekans	%
Şahıs işletmesi	265	88.3
Limited	35	11.7
Toplam	300	100.0

Ankete katılan üreticilerin %88.3'ünün şahıs işletmesi, %11.7'sinin limited şirket olarak faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Buna bağlı olarak, üreticilerin kurumsallaşmadan yoksun ve öğütlenme konusunda sıkıntı yaşadığı belirtilmelidir. AB'de olduğu gibi ürünlerinin fiyatı ve pazarlaması konusunda üreticilerimiz söz sahibi değillerdir.

Şirket olarak faaliyette bulunulmamasının nedenleri

	Frekans	%
Arazi parçalanması	124	41.3
Tarımsal destekten	47	15.7
faydalanamama	78	26,0
Yeterli sermaye birikimi olmama	51	17.0
Bilgi birikimi olmaması		
Toplam	300	100.0

Kurumsallaşmamanın nedenleri olarak, üreticilerin %41.3'ünün arazi parçalanmasına bağlı ölçek küçüklüğünü, %15.7'sinin şirketleşirlerse tarımsal destek alamayacağını, %26'sının yeterli sermaye birikimine sahip olmadığını, %17'sinin ise bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Bu noktada, destekleme sisteminin arazinin çok parçalı görünmesine neden olan bir faktör olduğu karşımıza çıktığı belirtilmelidir. Mevcut destekleme sistemine göre (DGD) 500 dönümün üzerindeki arazilere destek verilmemesi, arazilerin aile ve yakın çevre arasında parçalanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte destekleme sistemi kurumsallaşmaya izin vermemekte ve tarımsal şirketlere destek vermemektedir. Bu doğrultuda, DGD'nin Türk tarım yapısına uygun şekilde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Faaliyet alanlarınız nelerdir?

	Frekans	%
Tarla bitkileri	85	28.3
Sebze	80	26.7
Meyve	24	8.0
Zeytin	44	14.7
2,3	37	12.3
1,2,3	30	10.0
Toplam	300	100.0

Üreticilerin %28.3'ü hububat (buğday, arpa başta olmak üzere), %26.7'si sebze, %8'i meyve, %14.7'si zeytin, %12.3'ü meyve ve sebze, %10'u hububat, meyve ve sebze üretmektedir. (Balıkesir ilinin tarımda kullanılan arazi dağılımı şöyledir. Tarla arazisi %72.78 Sebzelik %7.57 Meyvelik %1.86 Bağlar %0.76 Zeytinlik %16.65 Dutluk %0.38).

Aynı topraktan yılda kaç tür ürün almaktasınız?

	Frekans	%
1	94	31.3
2	77	25.7
3	75	25.0
4	54	18.0
Toplam	300	100.0

Üreticilerin %31.3'ü aynı araziden 1, %25.7'si 2, %25'i 3, %18'i 4 ve üzeri, %18'i ise 4 tür ürün almaktadır. İlde kuraklık dönemlerinde sebze-meyve üreticileri önemli ölçüde gelir kaybı yaşaması, hububata göre daha yoğun emek kullanılması ve desteklemenin az olması üreticileri hububat üretimine yönelten nedenler olarak görülmüştür.

Ürün çeşitlendirmesi yapamıyorsanız, nedenlerini belirtiniz

	Frekans	%
Bilgi sahibi olmamak ve yönlendirilmemek	30	10.0
Finansal sorunlar	46	15.3
Sulama sorunu	84	28.0
Girdi maliyetlerindeki artış	26	8.7
Toprağın yapısı	95	31.7
Depolama sorunu	19	6.3
Toplam	300	100.0

İlde ürün çeşitlendirilmesine gidilememesinin nedenleri olarak, %28'i su kıtlığını gösterirken, su sıkıntısı yaşanması ve sulamanın maliyetli olması, çiftçileri tahıl üretimine iten önemli nedenlerden biri olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, %31.7'si toprağın yapısını, %15.3'ü finansal sorunları, %10'u farklı ürün yetiştirme konusuna bilgi elde edememeyi, %8.7'si girdi maliyetlerinin yüksek olmasına bağlı olarak ürün çeşitlendirmesi yapamama nedeni olarak belirtmiştir. (Balıkesir'in tarım alanları baraj ve göletlerle sulanmaları sağlanır sulamaya elverişli arazinin ancak % 21'i DSİ tarafından yapılan sulama tesisleriyle sulanmaktadır.)

Üretimde bulunulan toprağın ölçeği nedir?

	Frekans	%
0-49	114	38.0
50-99	76	25.3
100-199	41	13.7
200-499	33	11.1
500 ve üzeri	36	12.0
Toplam	300	100.0

Türkiye'de olduğu gibi ilde de tarımsal işletmelerin küçük ölçeklidir ve bu durum işletmelerin ölçek ekonomisinden yararlanmasına engel olmaktadır. Üreticilerin %38.0'ı 0-49 dekar, %23.3'ü 50-99 dekar, %13.7'si 100-199 dekar, %11'i 200-499 hektar, %12'si 500 dekar ve üzerinde arazide üretim yapmaktadır.

2000-2006 yılları arasında toprak ölçeğinizde değişiklik oldu mu?

	Frekans	%
Olmadı	185	61.7
Artış	42	14.0
Azalış	73	24.3
Toplam	300	100.0

2000-2006 yılları arasında arazi ölçeğindeki değişime yönelik tespitte ise bölgede arazi parçalanmasının devam ettiği görülmüştür. Belirtilen 6 yıllık sürede ankete katılan çiftçilerin %61.7'sinin üretimde bulunduğu arazi ölçeğinde bir değişme olmadığını, %14'ünde artış, %24.3'ünde azalma yaşandığını belirtmişlerdir.

6 yıl içinde işçi sayısında azalma olduysa nedenlerini belirtiniz

	Frekans	%
İklim koşullarına bağlı olarak Üretimin azalması	20	6.7
Üretim maliyetinin artması	63	21.0
Teknoloji kullanımına bağlı azalma	40	13.3
Kayıp	177	59.0
Toplam	300	100.0

İlde 2000-2006 döneminde, işgücü talebindeki değişim incelendiğinde; üreticilerin %17.9'unun işgücü talebinde azalma, %15.4'ünde artış, %26.4'ünde bir değişme olmadığı belirlenmiştir. Bu çerçevede işçi sayısında azalmanın nedenlerini, %21'inde yüksek girdi maliyetleri, %13.3'ünün teknoloji kullanımına bağlı işçi gereksiniminin azalması, %6.7'sinin doğa koşullarına bağlı olarak yaşanan üretim olarak tespit edilmiştir.

Emek yanında üretimde kullanılan temel girdilere bağlı olarak ilde gübre, tohumluk, zirai ilaç kullanımı incelenmiştir. Yapılan ikili görüşmelerde belirtilen girdilerin kullanımda maliyetlerin oldukça etkili olduğu ve üreticilerin girdilere yönelik verilen destekleri yetersiz bulduğu ve kullanımını azaltarak verimliliği gözardı ettiği belirlenmiştir.

Ağırlıklı olarak hangi tür gübre kullanmaktasınız belirtiniz.

	Frekans	%
Çiftlik gübresi	186	62.0
Kimyasal gübre	114	38.0
Toplam	300	100.0

Üreticiler bitkisel üretimde yayğın olarak çiftlik gübresi kullanımının tercih etmektedirler.

Hangi tür tohumluk kullanmaktasınız?

	Frekans	%
Sertifikalı tohumluk	175	58.3
Sertifikasız tohumluk	125	41.7
Toplam	300	100.0

Üreticilerin %58.3'ü sertifikalı, %41.7'si sertifikasız tohumluk kullanmaktadır. Verimliliğin yüksek olabilmesi için sertifikalı tohumluk kullanılması tercih edilirken, ankete katılan üreticilerin yarıya yakınının sertifikasız tohumluk kullanması verimliliğin yükselmesinde engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sertifikalı tohumluk kullanıyorsanız, kaç yılda bir değiştiriyorsunuz?

	Frekans	%
1	104	34.7
2	90	30,0
3	59	19.7
4 yıl ve üzeri	47	15.7
Toplam	300	100.0

Bölgede sertifikalı tohumluk kullanımında bir süreklilik söz konusu değildir. Sertifikalı tohumluk, ortalama iki yılda bir yenilenerek ekimde kullanılırken, işletmelerin %64.7'si düzenli kullanmaktadır. Dört yıl ve üzeri kullanan ve hiç kullanmayan üreticiler (%15.7) ise önceki dönem ekilen ürünü tohumluk olarak kullanmaktadırlar. Bu durum üreticinin verimliliğini ve ürün kalitesini düşürmektedir.

Son 7 yılda zirai ilaç kullanımınızda değişiklik oldu mu?

	Frekans	%
Olmadı	257	85.7
Artış oldu	43	14.3
Azalma oldu	0	0.0
Toplam	300	100.0

Son 7 yılda kimyasal gübre kullanımınızda değişiklik oldu mu?

	Frekans	%
Olmadı	206	68.7
Artış oldu	36	12.0
Azalma oldu	58	19.3
Toplam	300	100.0

Aynı şekilde zirai ilaç kullanımı ve kimyasal gübre kullanımında önemli ölçüde değişiklik olmamış, daha önce belirtildiği üzere bu girdilerin de fiyatlarındaki yüksek artışlar üreticilerin ihtiyaçları ölçüsünde kullanımına engel olduğu görülmüştür.

Son 7 yıl içinde verimliliğinizi artırmaya yönelik bir yatırımda bulundunuz mu?

	Frekans	%
Hayır	241	80.3
Evet	59	19.7
Toplam	300	100.0

Yüksek maliyetlerle üretim yapan üreticiler, ürünlerini daha düşük oranda artan fiyatlardan satmak durumunda kaldıklarından, verimliliği göz ardı ederek yeni yatırımlarda bulunmamakta veya düşük fiyatlı girdi kullanımına yönelmektedir. Düşük verimlilik ise elde edilen gelirin azalmasına neden olmaktadır. Yatırımda bulunan üreticilerin %56.7'si teknoloji, %11.3'ü tohumluk, %18.6'sı sulama, %7.3'ü yeni Pazar, %6.1'i ise gübreleme yatırımında bulunmuştur. Bununla birlikte belirtilen yatırımların %46.9'unun verimliliği artıracak ölçüde büyük yatırımlar olmadığı, dekar başına verimliliklerinin değişmediği belirlenmiştir.

İhracat yapmıyorsanız nedenlerini belirtiniz

	Frekans	%
Fiyatların dış pazardan yüksek olması	30	10.0
Üretim hacminin düşük olması	62	20.7
Finansal sorunlar	145	48.3
Pazarlama konusunda sıkıntılar	46	15.3
Yabancı dil sorunu	17	5.7
Toplam	300	100.0

Ankete katılan üreticilerin ihracat yapmadıkları belirlenmiştir. Bunun nedenleri olarak, üreticilerin %10'u iç fiyatların yüksek olmasını, %20.7'si üretim kapasitesinin sınırlı olmasını, %48.3'ü finansal sorunları, %15.3'ü pazarlama sıkıntısını, %5.7'si ise yabancı dil sorunu göstermiştir.

2000 yılından itibaren verilen destekler ise artan maliyetlerin oldukça gerisindedir. Çiftçilerin 2000 ve 2007 yılları aldıkları destekler karşılaştırıldığında ise 2000 yılına kadar alınan destekler maliyetlerin ortalama %20'sini karşılarken, 2007'da bu oran %8'lere gerilemiştir. Üretim maliyetlerinin yükselmesi ve desteklerin ise kiracı olarak üretimde bulunan üreticilere değil arazi sahiplerine verilmesi, üretimde kiracılığı azaltmıştır. DGD'yi arazi sahibinin alması, bunun yanında küçük üreticiler işlem giderleri, eğitimsizlik, ulaşım giderleri gibi nedenlerle DGD için başvuruda bulunamamaları, ilçede belirlenen sorunlar arasındadır.

Yararlandığınız destekler 2007 yılı yıllık üretim maliyetinizin yüzde (%) kaçını karşılamakta

	Frekans	%
0-5	138	46.0
5-10	95	34.6
20	59	19.7
30	8	2.7
Toplam	300	100.0

2000-2007 döneminde aldığınız destekleri maliyetlerinizle karşılaştırdığınızda destekleri yeterli buluyor musunuz?

	Frekans	%
Yeterli değil	208	69.3
Kısmen yeterli	60	20.0
Yeterli	32	10.7
Toplam	300	100.0

Organik tarım yetiştiriciliği konusunda bilginiz var mı?

	Frekans	%
Evet	73	24.3
Hayır	227	75.7
Toplam	300	100.0

İlde organik bitkisel üretim yapılmamaktadır. Üreticilerin %5.7'sini organik tarım yetiştiriciliği konusunda bilgi sahibi olmadığını belirtmişlerdir. Bilgisi olanlar ise organik üretimi, yüksek maliyetli ve riskli bulmakta, pazarlama sorunu yaşayabileceklerini düşünmektedirler. Ankete katılan üreticilerin %19.3'ü organik üretimde bulunduğunu belirtmiştir.

Organik üretimde bulunuyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	58	19.3
Hayır	242	80.7
Toplam	300	100.0

Özsermayesi yetersiz olan küçük üreticiler, kredi olanaklarından da yeterli ölçüde yararlanamamaktadır. Ankete katılan üreticilerin %53'ü kredi başvurusunda sıkıntı yaşamaktadır.

Kredi talebinde güçlük yaşıyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	166	55.3
Hayır	134	47.7
Toplam	300	100.0

Bununla birlikte %57.3'ü Ziraat Bankasından, %35.3'ü kooperatiflerden, %7.3'ü ise diğer bankalardan kredi kullanmaktadır. Kooperatiflerin üreticilere farklı kredi seçenekleri sunması kredi almada önemli ölçüde tercih edilmelerine neden olmaktadır.

Hangi kurumlardan zirai kredi kullanıyorsunuz.

	Frekans	%
Kooperatifler	106	35.3
Ziraat bankası	172	57.3
Diğer bankalar	22	7.3
Toplam	300	100.0

Üreticilerin %16.7'si kredi borcunu ödeme sıkıntısı yaşarken, hacizle borcunu ödeyenler aynında, yakın akraba ve çevreden alınan desteklerle faaliyetlerine devam edebildiklerini belirtmişlerdir. Sektörde üretimle tahsilat arasında uzun bir sürenin olması ve iklim koşullarına bağlı üretim, mahsulün dönem sonunda ne kadar olacağı kestirilememesine neden olmakta ve mümkün olduğunca kredi kullanımı tercih edilmemektedir.

Kredi borcunuzu ödeyemediğiniz oldu mu

	Frekans	%
Olmadı	250	83.3
Oldu	50	16.7
Toplam	300	100.0

Üreticilerin %76'sının OTP konusunda bilgi sahibi olmadıkları, %24'ünün ise olduğu belirlenmiştir. Bu durum üreticilerin bilgilendirilmesi ve böylece gerekli düzenlemeleri yapmaları için araştırma yapmalarına engel olmaktadır.

OTP hakkında bilginiz var mı?

	Frekans	%
Evet	72	24.0
Hayır	228	76.0
Toplam	300	100.0

III. SONUÇ

Türkiye, AB'ye tam adaylık sürecinde tarım sektöründe yaşanan sorunlarını gidermeye yönelik bir tarım politikasını oluşturmalı ve AB'nin rekabetçi yapısına uygun şekilde düzenlemelere gitmelidir. Tarımın temel sorunları yanında, girdi maliyetlerinin son 7 yıllık dönemde hızlı bir şekilde artması, buna karşın tarımsal ürün alım fiyatlarının ve desteklerin yetersiz kalması, tarımsal gelirlerin azalarak, çiftçilerin refah kaybı yaşamasına neden olmuş, özellikle kiracı olarak faaliyet gösteren çiftçileri üretimden uzaklaştırmıştır.

Tarımsal arazilerin küçük ölçekte yoğunluk göstermesi ise girdi fiyatlarındaki artış yanında işletmelerin maliyet avantajından yararlanmalarına engel olan önemli bir sorun olarak görülmüştür. Arazi parçalanmasına, tarımsal nüfus yoğunluğu ve mirasa bağlı toprak paylaşımı neden olurken, tarımsal destekleme sistemi de dolaylı olarak etkilediği

düşünülmektedir. Desteklerin 500 dekar ve altındaki araziye verilmesi, büyük ölçekli arazilerin bölünmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, arazi parçalanmasının önlenmesi ve üreticilerin arazilerinin mülkiyet hakları kendilerinde kalmak üzere örgütlenmesi sağlanmalıdır. Bu konuda Toprak Koruma ve Arazi Kullanma Kanunu çözüm sağlayabilecektir ancak daha etkili olduğu düşünülen, üreticilerle görüşmeler yapılarak gönüllülük esasına dayalı arazi birleştirmelerine yönelik çalışmaların yürütülmesi olacaktır. Üreticilerin örgütlenmesi ve toprak parçalanmasının önüne geçilmesi, sektörde verimlilik ve rekabet olanağının artmasını sağlayacaktır.

Bunun yanında önemli sorunlarından birisi su sıkıntısıdır. Sulu tarımın yapılabilmesi, özellikle meyve ve sebze üretim potansiyelini artırması ve ürün çeşitlendirmesine gidilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, sulama tesislerinin artırılmasına yönelik yatırımlar yanında, sulama ve elektrik girdilerinin de ucuzlatılması önem taşımaktadır.

Aynı şekilde temel girdilerden birisi olan tohumluk verimlilik dikkate alınarak kullanılmamaktadır. İlde sertifikasız tohumluk kullanım oranı yüksektir. Bu durum ürününün kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Üreticilerin sertifikalı tohumluk kullanımına yönlendirilmesi ve bu konuda eğitim almaları yanında destekleme sisteminde yapılacak düzenlemelerin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye genelinde olduğu gibi ilde de çiftçilerin eğitim seviyesi düşüktür. Eğitim sorunun giderilmesi, tarım bakanlığı ve müdürlüklerince, ziraat odaları ve ticaret borsalarında, veya özel danışmanlık ve üniversite işbirliğiyle yapılacak bilgilendirme faaliyetlerinin yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Çiftçilerle yapılacak işbirliği çerçevesinde ürün verimliliği ve çeşitlendirmesi, optimal üretim ölçeği, organik tarım, pazarlama, dışsatım ve çevresel önlemler gibi konularda destek sağlanmalıdır.

Bununla birlikte, DGD'nin Türk tarımının sorunlarını yönelik yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. DGD Türkiye'de, her bölge için ekilin ürünlere göre belirlenmeli ve üreticiler özellikle bazı stratejik ürünlere yönlendirilmelidir. Desteğin ise üretimde bulunan kişilere verilmesi, finansmanın tarımda kalmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte arazi parçalanmasına engel olacak bir yapıya kavuşturulması ve üreticilerin kurumsal bir yapıya dönüşmesinde etkili olması gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak, tarımsal kredilerden istenen yüksek teminat ve faiz oranı, üreticileri zor durumda bırakmakta, yeni girişimlerde bulunmalarına engel olmaktadır. Bunun yanında kredi çeşitlendirmesi ve esnek ödeme koşullarının bulunmaması, zorunlu olmadıkları sürece faaliyetlerini sürdürmek üzere yakın çevre aile ve akrabalarından destek almaya yönlendirmektedir. Bu durum sektörde sermaye birikiminin oluşmasına ve gelir düzeyinin artmasına engel olmaktadır. Tarım kredilerinin artırılması, teminatlar, faiz oranı ve ödeme şartlarında iyileştirilme yapılması finansman ihtiyacının karşılanmasını sağlayabilecektir.

REFERANSLAR

Buckwell, A., et. al.(1997), "Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe", European Economy, Reports and Studies, No.5, 1997.

Buckwell, Allan and Stephan Tangermann. 'The CAP and Central and Eastern Europe," The Common Agricultural Policy, (2nd Ed.), ed. C. Ritson and D.R. Harvey. Oxford, UK:CABI International, 1997.

European Commission (2004), "The CAP reform- A policy for the future", *European Commission Directorate-General of Agriculture Fact-sheet*, Brussels: European Commission

European Commission (2002), "Enlargement and agriculture: A fair and tailor-made package which benefits farmers in accession countries", European Commision Fact-sheet, 20/12/2002,

Fennell, R., (1997), "The Common Agricultural Policy: Continuity and Change". Oxford, UK: Clarendon Press.

Gersfelt, B. and Jensen, H.G. (2004), "The Future Common Agricultural Policy of the EU - Consequences for Non-EU Regions", *GTAP Resource #1502*, presented at the 7th Annual Conference on Global Economic Analysis, Washington DC, June 17-19 2004, p.1-22

Goodison, P. (2001), "The Future of the Common Agricultural Policy: Implications for Developing Countries", *Oxfam International Research Paper,*August 2001, p. 1-17

Harvey, D. (2000), "The future of the CAP? Problems and Proposals", *Institute of Economic Affairs*, June 2000, Oxford: Blackwell Publishers, p.34-41

Harvey, D. And Ritson, C., (1997), "The CAP in the 21st Century" in *The Common Agricultural Policy*, Oxford: CABI Publishing, p.409-434

HM Treasury (2005), "A Vision for the Common Agricultural Policy", Department of Food and Rural Affairs publication, London: HM Treasury, p.1-69

House of Lords (2005), "The Future Financing of the Common Agricultural Policy", HL Paper 7-I published by the *Authority of the House of Lords*, London: The Stationery Office Limited, p.1-57

Jacquet, F., (2003), "Future Agricultural Policy in the European Union", *Choices,* First Quarter 2003, American Agricultural Economics Association publication, p.23-25

Josling, T. and Babinard, J., (1999), "The Future of CAP and Prospects for Change: The Policy Environment for Agri-food Competitiveness", *Stanford University European Forum publication,*California, June 1999, p.1-39

KARLUK, Rıdvan, (1999), Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.

Sekizinci BYKP, "Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyon Raporu", 2000, ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf

Swinbank, A..(1997), "The New CAP" in The Common Agricultural Policy, (2nd Ed.), Oxford: CABI International Publishing

TAN, Sibel, DELLAL, İlkay, (2003), "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası", Tarımsal Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü, T.E.A.E-Bakış, sayı:2, nüsha 1, Mart.

WINGLEE, P., (1989), Agricultural Trade Policies of Industrial Countries, Finance and Development, c. 26, no. 1.

II.Tarım Şurası, tarimsurasi.tarim.gov.tr/PDFLER/XI.Komisyon.pdf

Hazine Müsteşarlığı, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Ankara, Mayıs 2001.

Hazine Müsteşarlığı, Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi, Ankara, 1996.

AB Ortak Tarım Politikasına Uyumun Türk Tarımına Etkileri, Ekonomik ve Mali İşler Başkanlığı, 2004.

TMMOB Ziraat Mühendisleri ODASI, "AB Genişleme Sürecinde Türkiye, Tarımsal ve Kırsal Politikalar", *Ankara, Ocak 2003.*

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), 2005 Yılı Hububat Raporu, http://www.tmo.gov.tr

WTO, Trade Policy Review Turkey Report by Government, WT/TR/S125,19, November 2003.

epp.eurostat.ec.europa.eu/pls/portal/url/page/SHARED/PER_AGRFIS - 37k – , Agriculture and fisheries statistics.

http://www.dtm.gov.tr/ab/AB%20Sayfasi/ortktar.htm, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası.

http://www.dtm.gov.tr/ab/abtarim/abtarim.htm, AB Tarım Politikasına Uyum.

http://www.tarim.gov.tr/uretim/istatistikler/istatistikler.htm, Tarımsal Üretim İstatistikleri.

http://www.tuik.gov.tr

www.dsi.gov.tr

www.agrotan.com.tr, Bandırma İlçesinde Tohumculuk, Şevki TAN.